

NYELVHASZNÁLAT: BESZÉDPRODUKCIÓ

- nehéz vizsgálni – nehéz olyan vizsgálatokat tervezni, amelyek a folyamatokra világítanak rá
- A produkció automatikus: „impossible to think in the middle of a word, shall I say ‘t’ or ‘d’” (Levelt)
- A produkció a megértés fordítottja!
- Első könyv - 1989 – Levelt: „Speaking: From Intention to Articulation”

- Grice elvei:
- Mennyiség elve (közös alap!)
- Minőség maximája;
- Relevancia elve;
- Mód maximája (világos megfogalmazás)

Összetett tevékenység, kell hozzá:

- gondolkodás képessége
- lexikális hozzáférés
- grammatikai rendezés
- gondolkodás és kifejezés összeillesztése

- „Egy nagyon összetett rendszer belső működését az világítja meg, ahogyan a rendszer összeomlik” (Dell)

Hibázások betegeknél

Anómia – szemantikai károsodás

- lexikális hozzáférés zavara még gyakori szavak esetében is

Agrammatizmus („agrammatikus afázia”)

- nyelvtani szerkezet hiánya (pl. ragozás)

→ **Garett:** külön is sérülhetnek a különböző szintek

Hibázások egészséges egyéneknél

A nyelvem hegyén van jelenség

- (lásd Általános pszichológia gyakorlatok és Kognitív Pszichológia kísérletek jegyzeteket is)
- Garrett: különbség az üzenet és pozicionális szint között

Szófelcserélés és más nyelvbotlások

- - tervezés előzi meg a produkciót
- ugyanabban a tagmondatban, közel álló szavak
Pl. hány szobás ágyban alszunk?; vegye le a vállát a kezemről

Tétovázások és szünetek

- tagmondatokat tervezünk → itt a legtöbb szünet

Vizsgálati módszerek

- TOT (idegen nyelvű meghatározások és keresések, spontán mód előforduló TOT-ok, indukált TOT)
- A hibázások indukálása
- Képleírás

Erős, durva, sűrű vászon, vagy utcára néző
vagy nyitott helyiséget/ eső vagy nap ellen
védő, kifeszíthető ernyő

Bő, csípőig érő, vászonból készült
munkakabát, egyenruha testhez álló
kiskabátja

Szünetek

- 40-50 % a spontán megnyilatkozásoknak
- 2 fajta: levegővétel és hezitációs (kitöltött)
- Hezitációs általában a fontos lexikai elemek előtt van; nincs mondatok között

Nyelvbotlások

1. nem jó itemet választunk – szelekciós hiba

Did you remember to buy some toothache? (Did you remember to buy some toothpaste?)

- a. Szemantikai hibák
- b. Malapropizmusok
- c. Összevonások (kontaminációk)

2. Szerkesztési, összehangolási hibák – jó a szóválasztás

Someone's been writening threat letters. (Someone's been writing threatening letters)

- Szemantikai hibák

Do you have any artichokes? I'm sorry, I mean aubergines.

Afáziásoknál fogalmi agrammatizmus, pl. összekeverik a tegnap, ma, holnap szavakat

- Malapropizmus

What are you incinerating? (insinuating)

- A kettő együtt

You keep newborn chicks warm in an incinerator (You keep newborn chicks warm in an incubator)

- Kontaminációk

*Akartam plusztot adni (plusz pontot)

*Tolsztojevszkij, tolerális (toleráns és liberális)

Összehangolási hibák

- Transzpozíciók – nem túl gyakoriak

Don't buy a car with its tail in the engine. (Don't buy a car with its engine in the tail)

- Spoonerizmus (hang transzpozíciók)

You have tasted the whole worm (You have wasted the whole term)

- Anticipációk

Kérdő mondatot kell tenni a mondat végére?

Rajtam ketten, még ketten vannak (Rajtam kívül...)

- Perszeverációk

The book by Chomsky and Challe (Chomsky and Halle)

Ott van vagy nincs ott van?

- Felcserélés (szótagcsere)

Pél és Páter

Cuppok egy nyommanósat

Homlokon múzsolt a csóka

- Az anticipációs hibák gyakoribbak, mint a perszeverációk <-- a gondolat sebessége gyorsabb a beszéd sebességéhez képest
- Az anticipációk, kontaminációk és felcserélések a tervezési szakasz, a perszeverációk és a helyettesítések a produkció, vagyis az artikulációs mozgások hibás működésével vannak összefüggésben.
- A túltömörítések a lexikon hálózatszerkezetként való működését igazolják

NYELVBOTLÁSOK - példák

kezdő msh előbbre hozása

rézmozsárban – mézmozsárban

kezdő msh megőrzése

black boxes – bloxes

msh-k felcserélése

boros korsó – koros borsó

gondos bocskok – bondos gocskok

nyeles legyező – legyes nyelező

szóvégi msh-k

zeng zúg – zeng zung

mshtörlés

alabástrom – alabátrom

msh-hozzáadás

béka brekegés – bréka brekegés

római ontotta kis – római rontotta ki

msh-elmozdulás

pinch hit – pitch hint

mshcsoport elmozdulása

damage claim – clamage dame

magánh.-k

fill the pool – fool the pill

megalapították – megállapították

hibák a szavakon belül

karalábé – kabaralé

szómegfordítás

vegye le a kezét a vállamról – vegye le a vállát a kezemről

egymásba tolódás

Nixon witness – nitness

szóképzés

jövendőbelije – jövője belije

tavirózsa – tórózsa

vegyülékszavak

banánt és narancsot – barancsot

szerteszét/szanaszét – szerteszana

szóhelyettesítés

bukósisak – bukósapka

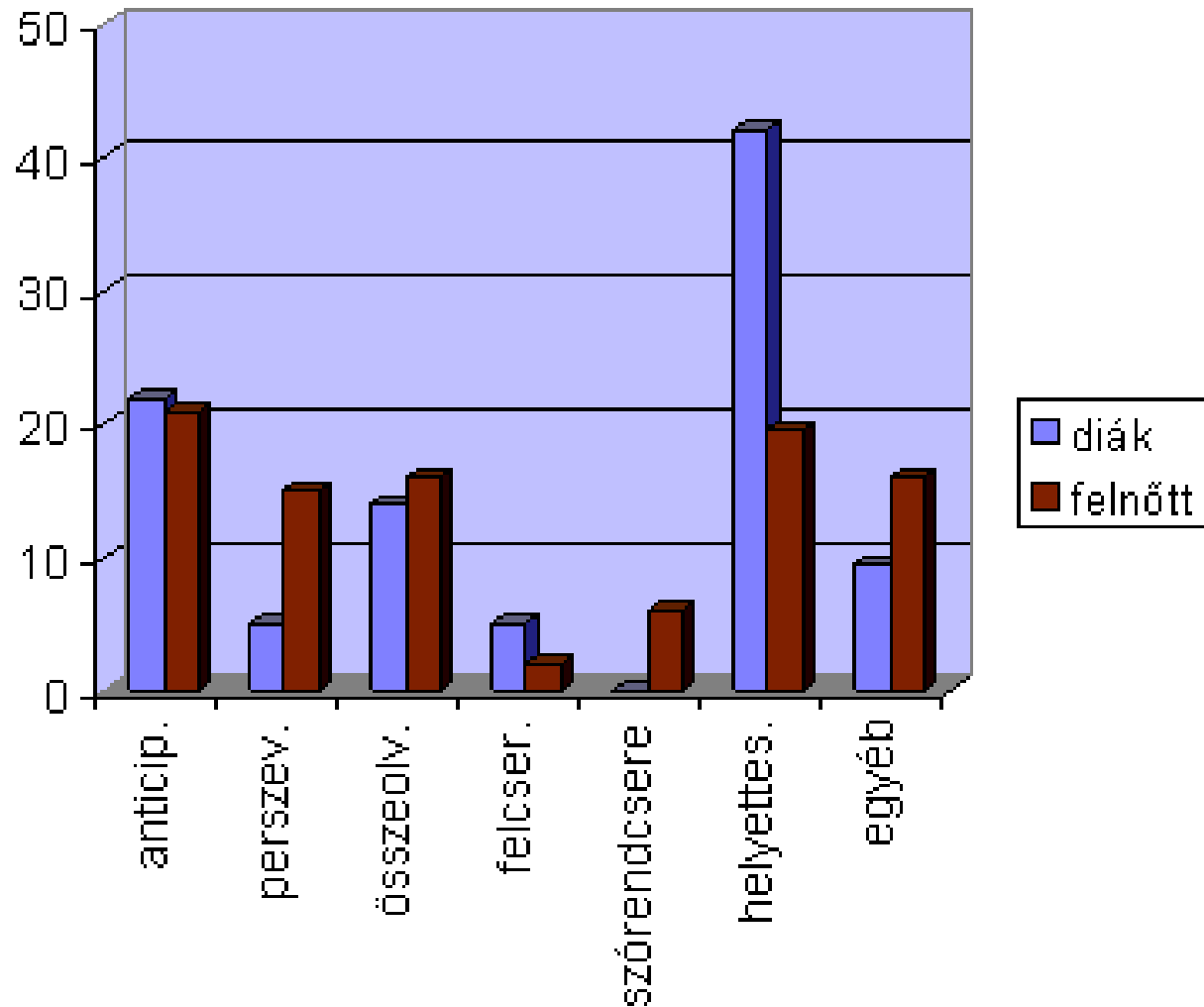
Könnybe lábadt a fejem

más grammatikai hibák

én magam döbentem rám

jövő hét óta nem erősödött

A különböző típusok aránya (Laczkó, 2001)

... mindezekből következtethetünk:

- a tervezési egységekre,
- a szó kiválasztásának folyamatára,
- valamint hipotéziseket alkothatunk arról, hogyan tervezünk és állítunk össze szavakat és szintaxisokat

Nyelvbotlások

- a két szó ugyanabban a szintaktikai összetevőben vagy intonációs ritmusegységben található
- a befolyásoló szó sokszor a leghangsúlyosabb az intonációs egységen belül
- két szótag egy-egy hangja szimmetrikusan helyettesítődik

Mire következtethetünk a nyelvbotlásokból?

1. A tervezési szakaszokra – a chunk nagysága amit kimondásra tervezünk: fonémikus tagmondat (pl. *Max took a bath.*)
2. Szószelektálás folyamatára: hasonló értelmű és hasonló hangzású szavak szoros kapcsolatban vannak az elménkben.
 - Tovaterjedő aktivációs modell
 - a hasonlókat gátolni kell (afáziások és alzheimeresek problémája)
3. A szavak és szintaxis tervezésére és összehangolására: vázlatos tervezés (kulcsszavak, szintaxis és intonáció); részletes tervezés (szavak és szintaxis összehangolása)

Elszólások és érzelmek

Az elszólást a nyelvbotlástól az különbözteti meg:

- teljesen mást mondunk ki, mint amit eredetileg akartunk,
- morfológiai hasonlóság nem feltétlen van a két szó között, mint általában a nyelvbotlás esetén
- nyelvbotlásnál a szókereső modul hibázik (nem az adekvát szót választja ki), míg elszólásnál az érzelmek valahogyan befolyásolják a modul működését, és mivel ez automatikus, és a gondolkodás számára hozzáférhetetlen, eléri, hogy kimondjuk, amit egyébként soha.

Mikor történnek elszólások?

- „Tisztelt Ház! Megállapítom 100 képviselő jelenlétét, és az ülést ezennel bezárom!”
- „ha hazaérünk, esni fogunk?”
- "Ez a könyv jó vezérfonalat kínál a csecsemő és gyermekkori alvási zavarok helyes kialakításához." (kezeléséhez)

- A hibás működés következtében létrejövő megakadás-jelenségeket aszerint osztályozzuk, hogy a beszédprodukciós folyamat mely szintjéhez vagy szintjeihez volt köthető a zavar eredete (lásd Gósy, 1999).

1. a fogalmi szinthez köthetők: freudi elszólás,
PI. *A múlt században találták ki és azóta is virágzik* mint forma a korlátolt feleségű...
felelősségű társaság
és a pilóta kapitulált (ti. katapultált)

2. a nyelvi tervezés szintjéhez köthetők:
grammatikai összehangolatlanóság,
kontamináció;

PI. *akik ebben a területen összejönnek* (ti. ezen a területen) *nagyon rám szorul, hogy segítsen* (ti. rászorulok, illetve rám fér)

3. a lexikális hozzáféréshez köthetők: téves szótalálás, „a nyelvem hegyén van” jelenség (a lexikális előhívás problémái), változtatás;

Pl.: *ne ragassz ... rádirozd ki!*

formai változtatásra: *hívjál fel, itthon vagyunk mind a három ... hárman*

4. a fonológiai tervezéshez köthetők: fonológiai nyelvbotlások;

Pl. *eredményekkel is biszkél ...büszkélkedhet.*

5. a lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlanságából adódó megakadás-jelenségek:

újraindítás Pl. *pi pillér*, nyújtás Pl. *mmmost*,
szünettartás a szóban Pl. *nyoma...tékosító*;

6. az artikulációs tervezéshez köthetők: a sorrendiség problémája (anticipáció, perszeveráció,)

Pl. *hoztam egy fekenye áfonyadzsemet, hozta vizzte ... vitte*, melező ferőleges (ti. felező merőleges),

7. az artikulációs tervezés és kivitelezés összehangolatlanságából adódóak: Pl. *nézd mennyi pir ... tiramisut vettek*

8. több tervezési szintre visszavezethető hibák

Pl. azt a túzt céltam ki magam ... azt a túzt ... na azt a célt tűztem ki magam elé

Hibázások (Gósy, 2005)

- Freudi elszólás
- Kontamináció
- Téves szótalálás
- „Nyelvem hegyén van” jelenség
- Változtatás
- Újraindítás
- Perszeveráció
- Anticipáció
- Metatézis
- Egyszerű nyelvbotlás
- transzpozíció
- Többféle osztályozási lehetőség

Garett elmélete (1976, 1984)

- előzetes tervezés → beszéd
 1. üzenet szintje - mondanivalónk lényege
 2. funkcionális szint – nyelvtani szerkezet, mondattan; konkrét szavak még nem
 3. pozicionális szint – tömorfémák + affixumok
 4. artikulációs/fonetikus szint – beszéd létrehozása
- Keveset mond a visszacsatolás szerepéről

Dell elmélete (1986)

- – hasonlít az előzőhöz, aktivációs elmélet
- 1. szemantikai szint – jelentés
- 2. mondattani szint – szintaktikai szerkezet
- 3. morfológiai szint – morfémák
- 4. fonológia – beszédhangok
- egyidejű feldolgozás, de előrehaladottabb magasabb szinteken
- mindenhol **reprezentációk** jönnek létre
- *lexikon* = hálózat csomópontokkal a fogalmak, szavak, morfémák és fonémák számára
- ha csomópont aktiválódik → ingerület a kapcsolódókhöz
- *behelyettesítő szabályok* kiválasztják a legmagasabb aktivációval rendelkezőt
- pl. mondattani szint: *kategoriális szabály* – igére van szükség → legaktívabb csomóponthoz tartozó ige (behelyettesítő szabályok) → nulla aktivációs szint

Dell elmélete (1986)

Hibák ← helytelen elem aktivációs szintje magasabb

Az elmélet szerint:

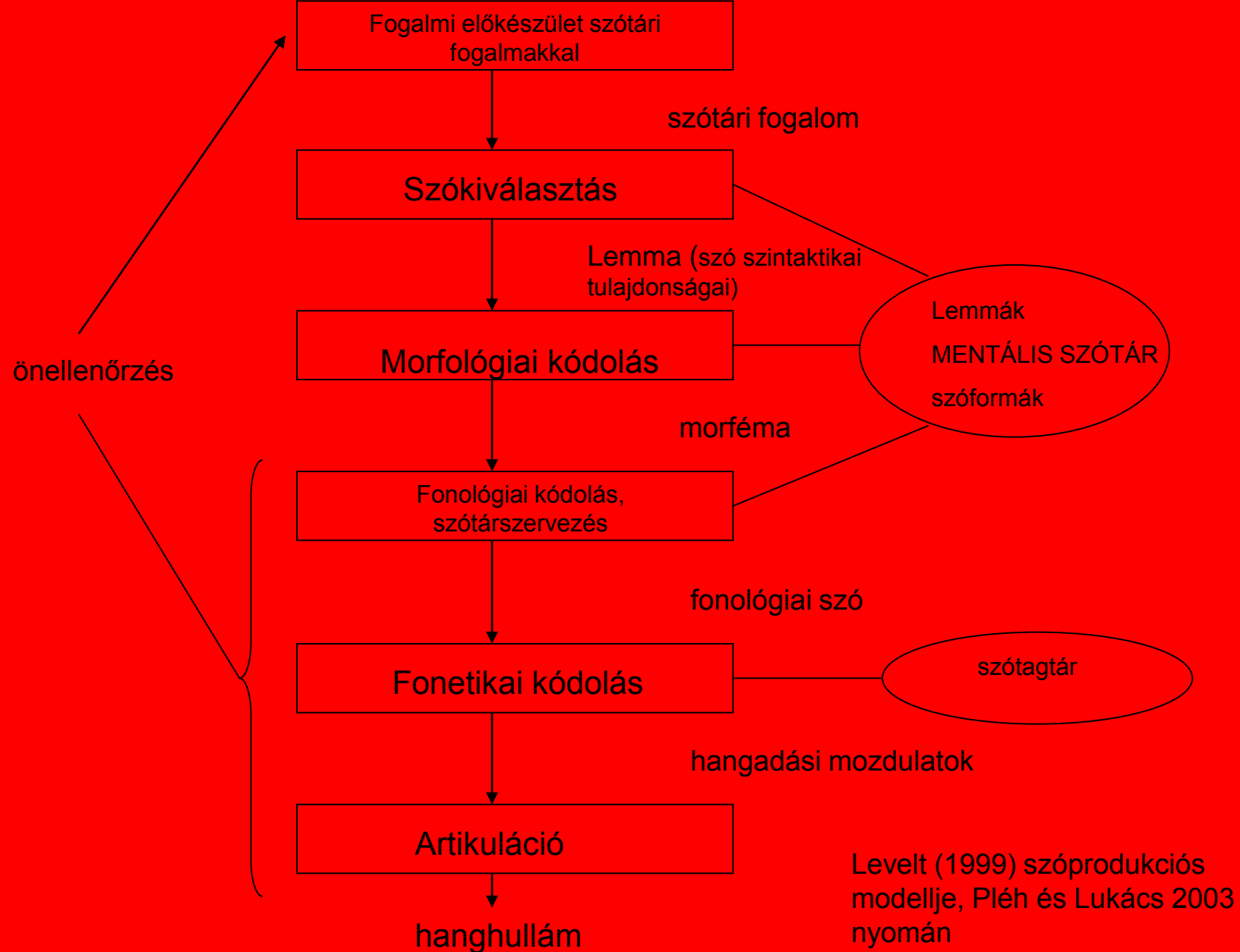
- kategoriális szabályok → helyes kategóriába tartozik a hiba
- a mondat minden eleme aktiválódik → anticipáció
- 'lenullázódás' → felcserélés
- aktiváció morfémák és szavak szintjén hatással van a feldolgozásokra alacsonyabb szinten → hibázások is tényleges szavak és morfémák

Aktiváció terjedése a sok hiba oka – a rugalmasság ára

Levelt modellje (1989)

1. Gondolunk valamire vagy látunk valamit – egy kevésbé gyakori szó előhívása több időt vesz igénybe
2. **Lexikális szint** – a kép aktivál egy lexikális modult (csomópontot) minden hozzátartozó infoval (kapcsolódó neuronok hálózata az agyban) . Hasonló szavak kapcsolódó lexikális csomópontjai is aktívvá válnak
3. **lemma szint:** megfelelő szintaxis – szórend, nem, ragok stb. Versengés a leginkább aktív fogalmak között – „ a legaktívabb győz. Minél több fogalom interferál, annál több idő az előhívás.
4. **lexéma szint:** a fogalom átalakítása kimondott szóvá - a szintaktikai elemek átkonvertálása hangokká + ritmus, hangsúly, intonáció, szótagok. Itt történik a TOT is, valószínűleg azért, mert egy bizonyos lexikai csomópont nem aktiválódott annyira, hogy elérje a lexéma.

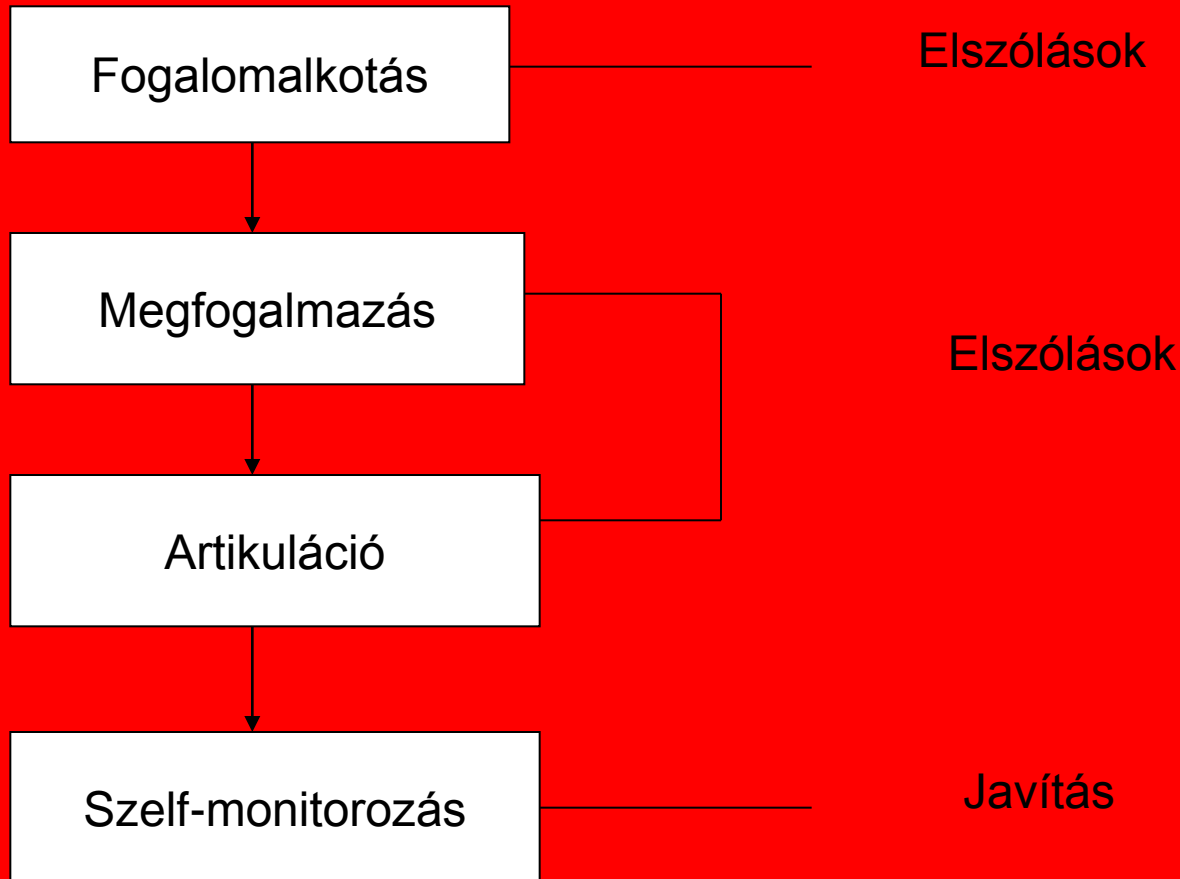
BESZÉDPRODUKCIÓ

Levelt (1999) szóprodukcións modellje, Pléh és Lukács 2003 nyomán

A gondolattól a beszédig

BESZÉD

- ? Egy nagy folyamat vagy különböző szakaszok?

- Különböző szakaszok, mert:
- a hibázások különböző szinteket érintenek
- TOT - részinformáció hozzáférhető

A gondolattól a beszédig

Fogalomalkotás

Freudi elszólások: last night my rabbit lied
(died)

- Néha (!) legátolt gondolatokat közvetítenek

A gondolattól a beszédig

Megfogalmazás : szó kiválasztás, ragozás, prozódia, kifejezések alkotása stb.

1. Funkcionális/grammatikai kódolás: szintaxis, szavak
2. Fonológiai kódolás: hangok, intonáció

A szavak két szakaszban hívódnak elő:

- a. Lemma (értelem és nyelvtani osztály)
- b. Lexéma (a szó hangzása)

A gondolattól a beszédig

Artikuláció

- Izmok munkája

Szelf-monitorozás

- Mindenki
- A hibák nagyrészét javítjuk